

רבקלה: לטקס הענקת פרס כלת האור למשוררת רבקה מרים

מאת יהודה ליבס

האמת ניתנה להיאמר: רבקלה איננה גבוהה. אלא מה, היא משוררת ממש ענקית.

בעניין זה ממש אקרא משהו מספרה האחרון, 'בסדר' (עמ' 108):

האיש עמד על נפשו, ונוסף גבהה לגבהו.

ועוד משהו מאותו ספר, שכשקראתי אותו בפעם הראשונה לא הצלחתי להפסיק לצחוק (עמ' 126):

והקטן אמר: זכיתי לעלות לקטנה.

קטן זה הוא אחד משלושת הגיבורים של ספר זה, שחוזרים בו לעתים קרובות, כמו קבוצות אחרות שרגילות לאכלס את ספרי רבקה מרים. כאן הם החרש השוטה והקטן שנהוג לחשוב שהם פסולים לעדות. ולפי רבקה (כאן עמ' 16):

כשיזמנו החרש השוטה והקטן להעיד

מלחש הרב

עדותם את אמות הספים תרעיד.

לדברי הנביא (יש' ו, ד) מי שמניע את אמות הספים הם השרפים בקריאתם 'קדוש קדוש קדוש'. משהו מאלה יש כנראה גם אצל החרש השוטה והקטן, אך כמובן גם תכונות אחרות יש בהם, כפי שעולה מן השיר הבא, באותו ספר (עמ' 66):

אגיד לך דבר מה על אהבה

אומר השוטה

שמסב פה אצלי על כסא, במטבח

מוצץ לו עוגית ולוגם מעט תה.

וכשהשוטה מדבר החרש נאנח

והקטן מתנמנם על כסאו הגבוה
ואני עצמי מהחדר נמלטת
מסרבת לשמוע.

האמת, דמות השוטה בשיר זה מזכירה לי קצת את עצמי. זה שנים רבות מאוד שאני מגיע מדי פעם לביתה של רבקה, יושב על כיסא אצלה במטבח, ומשוחח אתה על דברים ברומו של עולם, ואולי לא תמיד בשיא החכמה.

ומאחר שאדם קרוב אצל עצמו, מצאתי משהו ממני, ושוב באופן לא ממש מחמיא, גם באחד הספרים הקודמים של רבקה מרים, ספר שנקרא 'אמר החוקר'. החוקר שבספר לא ממש אוחז את השור בקרניו. באחד השירים מתאמץ הוא לפתוח דלת, אך כשזו נפתחת הוא אינו נכנס. בשיר אחר, אחרי חקירות מרובות כל מה שהוא מגלה זה שבאבן יש חור. ואני אכן חוקר במדעי הרוח, ובמשך השנים הרציתי וכתבתי על כמה מספרי השירה של רבקה מרים, ביניהם גם על 'אמר החוקר' הנ"ל, וההרצאות ניתנות לקריאה באתר האינטרנט שלי, בכתובת <https://liebes.huji.ac.il>.

המחקרים, כדרכם, מנסים לתת משמעות מושגית (קונצפטואלית) לדברי שירה, אשר כמו כל שירה גדולה נכתבו במקורם בחכמת הלב, שאיננה מתמסרת כולה לניתוח מילולי. כמו החרש השוטה והקטן שעדותם מרעידיה את אמות הספים, גם רבקה נהגת לומר שהיא איננה מבינה ב'שירת רבקה מרים'. עם זאת לדעתי יש חשיבות גם למחקרים, שהם חיוניים לתיווך שירה כזאת אל הציבור המשכיל הרחב, שלעתים דומה שאין הוא מודע מספיק לשירת רבקה מרים, לגדולתה ומשמעותה. שירה זו נשארתי, כך דומה, נחלת חוג מסוים של מביני דבר, שאמנם גאוה היא להימנות עליו, אך בכל זאת הגיע הזמן לפרוץ את גבולותיו.

השירים אכן מלאים חכמת לב, וזו נסמכת לכבשוני תורת ישראל לרבדיה השונים. לעתים, בשיעורים בקבלה שאני נותן, כשאני מגיע לעניין קשה במיוחד, אני נעזר בהסברתי בשירה של רבקה. כך גם בנוגע לארוס הקבלי, שאין נושא עמוק ממנו. כאשר אני מסביר איך נזקקו חכמי הקבלה לנושא זה, נוהג אני לצטט שיר של רבקה (מאותו קובץ 'אמר החוקר'), שזה לשונו (עם דילוג):

איש יהודי, אמרתי, קח אותי לאשה

...

צניעות יש בי, אך אין בי בושה.

בשורות אלה נודעים אנו לא רק למקומו הנכון של התחום הארוטי בתורת ישראל בכלל ובקבלה בפרט, אלא גם למקומה של רבקה ויחסה לעם ישראל. אינני חושב שמפי איזושהי אחרת נשמע משפט כמו 'איש יהודי, קח אותי לאשה'.

גם כאשר אני מבקש לעמוד בכיתה על מהות התיאולוגיה הנגטיבית, נזקק אני לשירת רבקה. אז מזדמן לפי השיר הגדול (בקובץ 'מקום נמר'), הפותח בשורות:

שמע ישראל, בירכתי ביתנו
מתגורר לבדו החדר הריק.

וכאשר ביקשתי השנה להסביר את הפואטיקה המיוחדת, השוטפת והאסוציאטיבית, של ספרות תיקוני הזוהר, נזקקתי לשיר מן הקובץ האחרון 'בסדר' (עמ' 21):

לא הרצף, למדנו
הגמגום הוא השפה המנחלת מדור לדור
ואין את המקטעים הגדומים לפענח
כי לחביונם אין פותח
ואת צפונותיהם אין לפתר
הגמגום, כך למדנו, סותר ומבֵּתר
הוא כעין, ממצמץ וקורץ
ודרכו, רק דרכו, למדנו, ההלאה פורץ.

רבקה היא אכן משוררת גדולה, ולא רק באיכות אלא גם בכמות. מאז שנתפרסמו, בשנת תשע"א בהוצאת כרמל, שני הכרכים הגדולים של 'שירי רבקה מרים' הכוללים קבצי שירה רבים, כל אותם שהתפרסמו עד אז, המשיכו ויצאו לאור, באותה הוצאה (ותודה לישראל כרמל), עוד כרכים רבים, בשירה ובפרוזה ובסוגות נוספות שביניהן, ותמיד כשיוצא כרך לאור, רבקה מספרת שהיא כבר עומדת בעיצומו ואף בסיומו של כרך נוסף.

כל הספרים נושאים את חותמה המיוחד של המשוררת, ויודעי חן לא יתקשו לנחש מיהי אמם יולדתם. כבר השיר הראשון שכתבה בילדותה פותח

במודעות עצמית ותחושת ייעוד לא קטנה, שטר שהולך ונפרע בכשישים השנים שעברו מאז שנכתבו שורות אלה:

דָּפַק אֱלֹהִים בַּחלוֹנִי
וַיִּקְרַן עוֹר פָּנָי.

ועם זאת, כל קובץ וקובץ יש לו ייחוד משלו, בסגנון ובכיוון, במשמעות וברקע, והשירים הבודדים שבו נקבצים לכדי פואמה. קבצים אלה כבר זיכו את המחברת בפרסים שונים וחשובים, וטוב שהפרס הנוכחי מתוסף עליהם, ותורם למוניטין הראוי למשוררת (על כך תודה לגב' שמחה סיאני).

קורפוס אדיר זה אכן דורש גם מחקר, הארה ותיווך. ידוע לי על עבודות דוקטור שנכתבות עתה על שירת רבקה מרים, ויכול אני להוסיף ולהמליץ על נושאים נוספים למחקר. בין אלה אציין למשל את דמותו של משה המתפתחת בכל שירת רבקה מרים מאז אותה שורה ראשונה ('ויקרן עור פני'), כולל בספר מיוחד בן מאתיים עמודים שנקרא 'משה'. בקרב מכלול זה ניכרים גם נושאים מיוחדים ששבים ועולים ומתפתחים, כגון האשה הכושית ויחסה למשה.

בנוסף לאלה מככבות בספרות זו, בין השאר, דמויותיהן של מרים אחות משה ושל רבקה אשת יצחק, ולא בלי קשר לשמותיה של המשוררת (גם יצחק, אגב, נושא לעתים משמעות עכשווית, כי הוא גם שמו של גבר שאהוב עליה). שני השמות, רבקה ומרים, ניתנו לה לזכר סבתה ודודתה שנרצחו בשואה, אמו ואחותו של אביה, סופר השואה היידי הגדול לייב רוכמן, שגם הוא חוזר ונוכח בשירתה (אחד מספרי השירה אף נקרא 'אבי ציוני לא למות'). ומכאן כמובן לנושא הגדול והקשה (בכל מובניה של המלה) של יחסה של המשוררת אל השואה, ולהבדיל אל מדינת ישראל ועם ישראל שהם כל עולמה. לכאן מתקשרת גם למשל דמותו של אברהם וסיפור עקדת יצחק המסופר כאן באופנים שונים, המצפים גם הם לחוקרים, וכן אהבת המשוררת לבעלי חיים, ובמיוחד לציפורים (כגון בקובץ שיריה 'הגדת הציפורים').

לעתים הדמויות מתקבצות לקבוצות, אשר מהוות גם ניגודים המשלימים זה את זה, כמציאות וצל ('צל השלם' הוא שמו של אחד הקבצים). קבוצה כזאת מסחררת את הקורא בספר השירה הנקרא 'האף על פי', שמדבר על שלמה המלך, אהובתו השולמית, אחיו המת שנולד לבת שבע, שלמה אבן גבירול ואשה מעץ שברא לו, כמסופר, אותו משורר. קבוצות אחרות

המאכלסות את קבצי השירה נולדו ונתקבצו רק ממוחה של המשוררת, ולהן תפקוד פסיכולוגי וחברתי המחכה גם הוא לבחינה מחקרית.

גם התחום הארס-פואטי חשוב כאן ומאלף. רבקה מקדישה הרבה מחשבה מקורית ויצירה מרהיבה לעניינה של המלה, הכתיבה והשירה, ומוסיפה ומעטרת זאת ברישומים פרי עטה המקשטים את ספריה. כדאי גם לשים לב לתחביר המיוחד שלה (לצורת הפועל המופיעות במפתיע בסופי המשפטים והשורות), למשקלים ולחריזות, ובמיוחד לשימוש המיתו-פואטי בתמונות לשון שגורות, המעלות עליהן בשר ומקבלות משמעות מיתית ודמונית, כגון הצירוף הלשוני 'ירד לטמיון' שבשיר שבקובץ 'מקום נמר', הופך לתמונה מרשימה וקשה זו:

במרתפי המלכה שכן הטמיון
אליו ירדה להניח ראשה
הטמיון אפפה מיד בחסר מוצאו
משמיע אליה רסיסי קולות שלא יפתחו לשלם
משלח אליה רסיסי אריה שלא יהפכו רעמה
המלכה הניחה בחיק הטמיון שדיה הרכים
מתירה אותם במתינות מגלימתה הרקומה
הטמיון מְלָאם בחלב בשעה שלגם מהם
צמאים היינו, אמר הטמיון למלכה
מאז ומתמיד, אמר הטמיון למלכה, צָמְאנו
והיא, בנטותה אליו, ידעה בבטחה שלא נולדה
ולא תִּלְדַּע לעולם.